

TERİMLERİ BİTİŞİK VEYA AYRI YAZMADA KARARSIZLIK

Hamza ZÜLFİKAR

Yeni Türk harflerinin kabul edildiği 1928 yılından bu yana kelimeleri bitişik veya ayrı yazma süregelen bir yazım sorunudur. 1935 yılında Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*'nda *müttefiken* karşılığı *oybirliğiyle* sözü bitişiktir. 1981 yılında çıkan *Yazım Kılavuzu*'nda da kelime bitişik tespit edilmiş. 1993 yılına gelince *İmlâ Kılavuzu*'nda *oy birliği* ayrı yazılmış. 2011 yılında yayımlanan *Yazım Kılavuzu*'nda da söz konusu kelimenin ayrı yazımı korunmuştur. Burada *oy birliği*'ne benzer, yazımları farklı pek çok örnek vermek mümkündür.

Yıllar boyunca ayrı ve bitişik yazmada istikrar sağlanamamış; öğreten, öğrenen bu kargaşa ortamı içinde yaşayıp gelmiş. Bu durum bugün de kısmen devam ediyor. Türk Dil Kurumunun son yazım kılavuzunda gösterilen bitişik veya ayrı yazmayla ilgili kurallara uyanların yanı sıra kendi bildiğine bağlı kalıp tutumlarını değiştirmeyenler de bir hayli fazladır. Bilim ve sanat adamları arasında Türk dilini çalışma alanı seçip de tutumunu değiştirmeyenler de bulunmaktadır. *Yerbilim*, *ruhbilim*, *terimbilimsel*, *biçembilgisel*, *biçimbirim* gibi örnekleri dille ilgili yazılardan bulabiliyoruz. Öte yandan *standartlaşma* terimine alışmaya çalışırken *aglutinativleşme* gibi kökü yabancı eki Türkçe terimler de giderek arttı. *Temel almak*, *esas almak* artık yok, *baz almak* var.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki kelimeleri bitişik yazmak söz varlığına katkı sağlamış, söz varlığını zenginleştirmiştir. Birçok kavram birleşik kelime (birleşik sözcük) yapısı içinde adlandırılmış. İki kelime bir araya gelerek farklı bir kavramı karşılamış. Arap harfleriyle kelimeleri bitişik yazmak mümkün değilken Yeni Türk Harfleriyle böyle bir imkân doğmuştur. Bunlar; birleşik ad (*hanımeli*), birleşik sıfat (*birkaç*), birleşik zamir (*birtakımı*),

birleşik zarf (*gidemeyince*), birleşik fiillerden (*affetmek, defolmak*) oluşmuş, belli kurallara göre bitişik veya ayrı yazılmıştır.

Zannetmek, kaydolmak, menetmek, mirasyedi, çekyat, yüzüstü örneklerinde olduğu gibi bitişik yazmak, daha çok ses ve yapı bakımından kelimelerin gösterdiği değişikliklere dayanır. Bitişik yazma *kabakulak* örneğinde olduğu gibi anlamla da ilgilidir. Bunların dışında kelimeleri bitişik yazmaya zorlayan başka etkenler de var.

Kelimeleri bitişik yazmada Batı dillerinin örnek alındığı bir gerçektir. Bu, bir dil için kazanç sayılır. Ancak onlar bitişik yazmış biz de kelime ve terimleri bitişik yazalım diye bir şart yoktur. Osmanlı Türkçesinde de böyle bir şarta uyulmamıştır. Ancak Fransızcadan alınan ve bitişik yazılan bazı kelime ve terimler Arapça ve Farsça kurallara göre yapılmış tamlamalarla ifade edilmiş. Bu tamlamalarla bir tür bitişik yazma isteği yerine getirilmiş görünüyor. *Somnambule* terimi *sair-fi'l-menân* biçiminde Arapça kurallara göre yapılmış bir tamlamayla karşılanmış. Türkiye Türkçesine birleşik bir kelime olarak *uyurgezer* biçiminde mal edilmiştir. Bu, *Somnambule* yazımına uyulmuş demek değildir. Aşağıda açıklanacağı gibi burada Türkçenin bitişik yazma kuralları gözetenmiştir.

Bitişik yazılan yalnızca adlar fiiller, sıfatlar değil *veya veyahut* gibi bağlaçlar da var. “Yokluk” bildirmeye yarayan *-sızlık*, “akım adı” yapan *-cılık (-izm)*, “içinde bulundurma” ifade etmeye yarayan *-daki* gibi eklerden de söz ederken birleşik ek terimini kullanırız. Kısacası ekler de dâhil olmak üzere kelime sınıfları içinde bitişik yazma geniş bir yer tutar. Bu sözler arasında *söz varlığı* örneğinde olduğu gibi bir kavramı karşılayıp da bitişik yazılmayan *çekme kat, safra kesesi, kalp kapakçığı, taş küre (litosfer), sevk etmek* gibi adlar, sıfatlar, fiiller de bulunmaktadır.

Kelimeleri bitişirme veya ayrı yazma, bilim adamları ve alan uzmanları arasında devamlı tartışılmıştır. Bu durum, bitişik yazmada Türkçenin kurallarının neler olabileceği konusunda üzerinde yeterince çalışılmadığından, birtakım esasların tespit edilememesinden kaynaklanmıştır. Türk Dil Kurumunca çeşitli tarihlerde yayımlanmış yazım kılavuzları gözden geçirildiğinde farklı yazımları görmek mümkündür. Kabul etmek gerekir ki bu bir etkindir.

Hasan Eren Hoca'mız; sözlük ve kılavuz çalışmalarında kelimeleri bitişik veya ayrı yazmanın Türkçenin bir sorunu olduğunu dile getirir, bunu Doğu ve Batı kökenli kelimelerin 'imlasının' etkisinde kalma olarak görürdü.

Sözüne Rusçada da böyle bir sorunun bulunduğunu ekler ve onların “bitişik ya da ayrı” adı altında başka kılavuzlarının olduğunu söyler, kelimelerin gereğinden fazla bitişik yazıldığı üzerinde durur, örnekler verirdi. Kendisi Türk Dil Kurumu başkanırken 1985 yılında yayımladığı *İmlâ Kılavuzu*’nda, daha önceki kılavuzlarda bitişik yazılmış bazı kelimeleri bu çalışmasında ayrı yazdı. Örnek olarak *yağmurkuşağı* terimi eskiden bitişik yazılırdı. Hasan Eren Hoca’mızın başkanlığında, benim de kurul üyesi bulunduğum 1993 tarihinde yayımlanan *İmlâ Kılavuzu*’nda kelime ayrı yazıldı. Daha sonra çıkan kılavuzlar da bu yazıma uydu.

1950’li yıllardan 1980’li yıllara kadar imlâ kılavuzu, yazım kılavuzu gibi adlar altında yayımlanan kitaplarda hedef kitle okul öğrencileridir. Kılavuzların kelime kapasitesi bu bakımdan sınırlıdır. Örnek olarak yukarıda geçen *oy birliği* veya *yağmur kuşağı* 1956 yılında yayımlanan *İmlâ Kılavuzu*’nda yer almamıştır. Kılavuzların *Türkçe Sözlük* ile uyumlu olarak kelime varlığı açısından zenginleştirilmesi ancak 2000’li yıllarda gerçekleştirilebilmiştir. Öte yandan 1960’lı yıllardan bugüne kadar yayımlanan kılavuzları söz varlığı açısından değerlendirdiğimizde bilim ve sanat adamlarının ihtiyaçları dikkate alınmadığı görülür. Yazımı sorunlu bilim ve sanat terimleri, yayımlanan yazım kılavuzlarında yer almamıştır. Kanun yazıcılar da bazı terimlerin kılavuzlarda bulunmadığından şikâyet etmişlerdir. Bu konu günümüzde de yaşanan bir sorundur. Kılavuzlar, hatta sözlükler terim niteliğinde olanları büyük ölçüde sayfaları arasına almaz ve bunları terim sözlüklerine bırakır. Bazı bilim ve sanat dallarının sözlükleri ise tatmin edici biçimde hazırlanmamış veya Türk Dil Kurumunun süzgecinden geçmemiştir. Türk Dil Kurumunun resmî kılavuzu dışında kalan bilim ve sanat terimlerinin yazımı; ilgili sanatçının, bilginin seçimine kalmıştır.

Son on, on beş yıl içinde Türk Dil Kurumunda yazım konusuna istikrar kazandırmak için kelimeleri bitişik veya ayrı yazmada birtakım ilkeler belirlenmeye çalışıldı. Kılavuzların açıklama bölümü genişletilerek kelimeler, “Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler, Ayrı Yazılan Birleşik Kelimeler” başlıkları altında işlendi. “Bitişik Yazılan Birleşik Kelimeler” 22 madde içinde, “Ayrı Yazılan Birleşik Kelimeler” 10 madde içinde toplandı. Bu tespitler büyük ölçüde ihtiyacı karşıladı, özellikle resmî yazışmalarda, basında uygulandı. Ancak alışık olduğu veya kendince doğru bulduğu yazımdan vazgeçemeyenler tutumlarını değiştirmediler. Bunların arasında meslektaşlarımız da var. *Vokabüler (vocabulary)* dilde *söz hazinesi* biçiminde karşılanmıştı; buna *kelime serveti* de dendi, *söz varlığı* biçimi daha öne çıktı ve tutundu. Ancak bazı

meslektaşlarımız *vocabulary* terimine bakıp bu yabancı terimin yazımına uyarak *söz varlığı* terimini eserlerinde, hazırladıkları sözlüklerde bitişik yazdılar.

Terimlerin yazımındaki bu ikiliğin örnekleri pek çoktur. Bu durumun önüne geçmek için başlatılmış bir faaliyet de bulunmamaktadır. Bilim ve sanat alanında yazılmış terim sözlüklerinde bunların örneklerini görebiliriz. Bunun için meslektaşlarımızın makalelerinden, bildirilerinden birkaç örnek verelim:

Sözdizim (*syntax*), anlambilim (*semantics*), biçembilgi (*stylistics*), biçimbirim (*morpheme*), dilbilgi (*grammar*), dilbilim (*linguistics*), edimbilim (*pragmatics*), göstergebilim (*semiotics*), metindilbilim (*textlinguistics*), sesbilim (*phonology*), sesbirim (*phoneme*), sözcükbirim (*lexeme*), sözcükbilgi (*lexicology*), sözlükbilim (*lexicography*) vb. Bunların arasında üç kelimededen oluşan *toplumdilbilim* (*sociolinguistics*) biçiminde terimler de var. Yabancı kelimenin yazımına sadık kalmadan terimi *toplum dil bilimi* biçiminde yazma yoluna gidilmemiş. Sifatını kullanacak olursak o zaman *i-* iyelik ekini düşürerek *toplum dil bilimsel* biçiminde yazmamız gerekir. Öteki bilim ve sanat dallarında bunlara benzer pek çok örnek verilebilir. Kimileri bu sorunları yaşamamak için kurtuluşu Batı kökenli terimleri kullanmakta bulmakta, Türkçe karşılığını düşünmeden yabancı terimlere yazılarında yer vermektedir. Bunun yanı sıra insafa gelerek *making unites* terimine ayraç içinde *birimlendirme* diye karşılık gösterenler de bulunmaktadır.

Bazı meslektaşlarımız, *morfem*, *fonem*, *mood* gibi kelimelerle makalelerini yayımlıyor, yazısında *dikotomik sınıflandırma* terimini kullanıyor. Kabul edilemeyecek durum, Türkçe *ses bilimi* *ses bilimsel*, *ses bilimci* gibi terimler yerleştirilmeye çalışılırken bazı meslektaşlarımızın *fonoloji* ve *fonolojik*, *fonolojist* terimlerinde ısrar etmeleridir.

Öte yandan bir meslektaşımız *yöntem bilimi* biçimini kullanırken diğeri bitişik *yöntembilim* biçimini tercih ediyor. Bazıları da yazılarında *metodoloji* (*methodology*) yazarak terimin geldiği dildeki biçimini ayraç içinde veriyor. Genellikle *adbilim*, *ad bilim* *adbilim*, *ad bilimi* biçiminde dört çeşit yazımla karşılaşmaktayız. Burada çekişmelere, çatışmalara yol açmamak için bilim adamlarının adlarını ve eserlerini vermeyi gereksiz buluyorum.

Türk Dili dergisinde Batı kökenli *semi-* *hemi-* ön ekleri üzerinde durmuştum. Türkçede bu ön ekler *yarı* veya *yarım* ile karşılanıyor. *Semilinguism* karşılığı *yarımdillilik* örneğinde *yarım* yabancı kökenli *semi-* ön ekinin etkisinde meslektaşlarımızca bitişik yazılıyor. Burada *yarım* mı *yarı* mı tartışması

da yapılabilir. Bir başka örnek *yantümce* terimidir. Bitişik yazıp yeni bir kargaşa yaratılmıştır. *Yan cümle, yan tümce, yarı ünlü* kılavuzlarda sıfat olduğu için isabetli olarak ayrı yazılır. *Çok* kelimesi de böyledir. *Multiple-* ön ekiyle kullanılan *multiple meaning* terimini gerektiği gibi *çok anlamlı* veya *çoklu anlam* biçiminde ayrı yazanlar yanında bunu bitişik yazanlar da var.

Bir dil terimi olan *pronunciation* Türkçedeki karşılığı *telaffuz* idi. Daha Türkçe olsun diye *söyleyiş* terimi öne çıktı. Şimdi bunun karşılığı olarak dile ilgili makalelerde *sesletim* kullanılıyor. Terimlerde temel ilke bir kavrama bir karşılık göstermektir. Bizde, eski şekli, Batı dillerinden alınan, önerilmiş birden çok Türkçe karşılığı bir arada kullanılır, böylece bir kavram muhtelif kelimelerle ifade edilir.

Özetle bilim ve sanat alanlarında karşılıkları bulunmuş Türkçe terimlerin yabancı dildeki örneğine bakarak bitişik yazma ülkemizde yaygındır. Türkçenin ses, yapı ve anlam özelliklerini dikkate almadan terimleri bitişik yazanlar ile ayrı yazanlar arasında tutarsızlık doğmuş bu durum yazımda kargaşa, kararsızlık yaratmıştır. Aşağıda terimler arasında bitişik yazmayla ilgili oldukça benimsenmiş uygulamalardan birini işleyerek yazımızı tamamlayalım. Bu uygulama geniş zaman ekiyle yapılmış terimlerle ilgilidir.

Saygıdeğer sözü *Yazım Kılavuzu*'nda bitişik yazılmış. *Yaklaşık değer* ise ayrı. Her ikisi de kalıplaşmış geniş zaman ekiyle bitmektedir. Bu örneklerden birini bitişik, birini ayrı yazmanın sebepleri açıklanırsa mesele aydınlanabilir ve öteki örnekler de buna göre ayrı veya bitişik yazılır. *Saygıdeğer* iki addan oluşmuş, *-er* eki artık bir zaman eki olmayıp bir yapım eki gibi kullanılmıştır. *Yaklaşık değer* örneğinde ise *yaklaşık* sıfat *değer* ise addır. Burada niteleme görevinde kullanılan sıfat ayrı yazılmıştır. *Değer* ise kendi anlamında kullanılmış. İki boyutlu bu meselenin özü kısaca bundan ibarettir.

İlk kelimesi *-ar (-er)* ile yapılmış, *çalar saat* örneğine bakalım, *çalar* sıfattır. *Taşınır değer* terimi de böyledir. İkinci kelimeleri ad olan ve geniş zaman ekiyle kalıplaşmış bulunan *cari gider, ortak gider, genel gider, mutlak değer, nominal değer, toplumsal değer, bağıl değer, uygun değer, hazır değer, eş değer* terimlerinde de ilk kelimeler sıfattır. Onun için bunları ayrı yazıyoruz ama bilim çevrelerinde ve basında çıkan makalelerde bu duruma uyulmamaktadır. *İyiliksever, uçaksavar, nemölçer* örneklerinde ise terimler iki addan (isim) oluştuğu ve son kelime *-ar (-er)* ile bittiği için bitişik yazılmıştır.

Birçok fiile geniş zaman eki getirerek ad yapmışız. *Açmak*'tan *açar* örneği *yiv* ile birleşerek *yivaçar* ad tamlaması biçimi türetilmiş. Bunun gibi

bakmak fiilinden *bakar* buradan *aynabakar*, *bağlamak* fiilinden *biçerbağlar*; *çekmek* fiilinden *yükçeker* (transport), *nemçeker*, *topçeker*; *çizmek* fiilinden *deprençizer*, *giyimçizer* (stilist), *yazarçizer*; *yazmak* fiilinden *bilgiyazar*, *depremyazar*, *okuryazar*, *sesyazar*, *kesityazar*, *ivmeyazar* (akselerograf), *süreyazar* (kronograf) örneklerinde olduğu gibi *grafi* ve *grafik* söz konusu olduğundan *yazar*, *çizer* sözlere yararlanmışız. *Çözmek* fiilinden, *buzçözer*; *savmak* fiilinden *asalaksavar* (antiparazit), *böceksavar*, *füzesavar*, *sineksavar*, *tanksavar*, *uçaksavar*, *yıldırımsavar* (paratoner); *saymak* fiilinden *adımsayar* (pedometre), *bilgisayar* (computer); *sevmek* fiilinden *kitapsever* (bibliyofil), *vatansever*, *iyiliksever*, *özsever* (narsist), *doğasever*, *karıncasever*, *sinemasever*, *sulhsever*, *barışsever*, *müziksever*, *iyiliksever*, *konuksever*, *hayırsever*, *sporsever*, *vatansever*, *sanatsever*, *milliyetsever*, *yurtsever*, *özsever* vb. Bütün bunlar anlaşılması, uygulanması gereken bir çabanın ürünleridir.

Konuyla ilgili sorunlardan bazılarını açıklık getirmek gerekiyor. Örnek olarak yukarıdakilere benzeyen ancak ayrı iki kelimedenden oluşan *dikkate değer* neden ayrı yazılır? Bu söz *şayan-ı dikkat*'in karşılığıdır. Ayrı yazılmasının sebebi arada çekim eki olan *-e* yönelme durumu ekinin bulunmasıdır. *kayda değer* sözünde de araya bulunma durumu eki *-da* girdiği için ayrı yazılmıştır. Bugün konutların satış ilanlarında rastladığım *ele geçmez* kelimesini yukarıda söz konusu ettiğimiz *dikkate değer* örneğinde olduğu gibi araya *-e* durum eki girmiştir.

Öte yandan konumuzla ilgili terimlerin büyük bir bölümü Fransızca *metre*, Osmanlı Türkçesinde *mikyasa* sözüyle karşılanmış, Türkiye Türkçesinde *ölçmek* fiilinden *ölçer* türetilmiş. Bunun ilk örneklerinden biri bitişik yazılan *açılışölçer*'dir. Bu yapıdaki terimler bilim çevrelerine yeterince anlatılmamış, tanıtılmamıştır. Bunun için aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Alkolölçer (alkolmetre), *aydınlıkölçer* (lüksmetre), *asitölçer* (acidimetrie), *azotölçer* (azotometre), *basınçölçer* (barometre), *basiölçer* (manometre), *bulanıklıkölçer* (turbidimetre), *çekimölçer* (gravimetre), *derinlikölçer* (batimetre), *eğimölçer* (klinometre), *girişimölçer* (interferometre), *grizoölçer* (fotometre), *ışınölçer* (radyometre), *ışınımölçer* (bolometre), *ivmeölçer* (akselerometre), *klorölçer* (klörölçer), *kuvvetölçer*, *güçölçer* (dinamoetre), *nemölçer* (higrometre), *ozonölçer* (ozonometre), *renkölçer* (kolorimetre), *sıcaklıkölçer* (termometre), *sıvıölçer* (areometre), *suölçer* (hidrometre), *süreölçer* (kronometre), *yağışölçer* (pluviyometre), *yağölçer* (butirometre), *yoğunlukölçer* (dansimetre), *yükseklikölçer* (altimetre) hepsi bitişik yazılır.

Geniş zaman ekinin olumsuz biçimi olan *-maz (-mez)*'den de terim türetmede yararlanılmıştır. *Geçirmek, bilmek, değmek incitmek, konmak, duymak, tanımak* fiillerinden, *sugeçirmez, kurşungeçirmez, değerbilmez, iyilikbilmez, kadirbilmez dudakdeğmez (lebdeğmez), karıncaincitemez, kuşkonmaz, vurdumduymaz, töretanımaz (immoral)* örnekleri de bitişik yazılır.

Verilen örnekler ve yapılan açıklamalar, terimlere Türkçe karşılıklar bulmada dilin ses ve yapı özelliklerinden hareket etmenin ayrı bir uzmanlık ve ilgi işi olduğunu belirtmeye yöneliktir. Yabancı kökenli bir terime Türkçe ek getirip terim türetmek veya dilin imkânlarından yararlanmadan yabancı terimlerden çeviri yapmakla kişisel bir terim ortamı oluşturmak kargaşanın kaynağı olmuştur. Unutmamak gerekir ki terimleri bitişik ve ayrı yazmak yazı dilindeki öteki kelimeler kadar ayrıntılı değildir. Bilim adamını yanılta veya yönlendiren ise bunların karşılıkları olan Batı kökenli terimlerin yazımıdır. Bilim ve sanat adamlarına düşen görev terimlerin Türkçelerini tercih etmek ve yazımlarıyla ilgili olarak Türkçenin kurallarına kulak vermektir.

Yapılan tespitler alanı Türk dili olanlarca bilinen bir durumdur. Amacımız, alanımız dışında bilim ve sanat dallarının terimleri üzerinde çalışanlara ulaşmak ve bu tespitleri onlarla paylaşmaktır. Basının sayfalar dolusu renkli eklerini görüp Türkçeye, yazıma dair bir satır yazıya rastlayamamak dile ve kültüre verdiğimiz önemi göstermesi bakımından ilgi çekicidir.